

חג הסוכות וארבעת המינים מתורה שבכתב לתורה שבעל פה

שיעור כללי ה אלול תשפ"ג

פתיחה

כפתיחה ללימוד הסוגיות בפרק השלישי של מסכת סוכה נעסוק במקראות המדברים על חג הסוכות בתורה ובנבואה, ובהלכות הראשונות הנלמדות מהם במדרש ההלכה. ננסה להציג תמונה כללית ועקרונית של משמעות חג הסוכות בהתמקד בארבעת המינים, ואם נספיק נאמר משהו גם על מצוות סוכה.

השיעור יתחלק לשני חלקים:

1. חג הסוכות במקרא (בדגש על ויקרא כג)

המגמה הכללית היא לעמוד על מהותו של חג הסוכות כפי שהיא עולה מתוך לימוד פשטי המקראות. במקום בו התורה עוסקת במצווה אחת מספר פעמים, עלינו לבקש תמונה מורכבת ורב ממדית.

2. ארבעת המינים בפשוטו של מקרא ובתורה שבעל פה

במסגרת הלימוד ננסה לשים לב ליחס בין המהות/ההגדרה הכללית של החג – לבין מצוותיו שבתורה – וארבעת המינים במיוחד. ביחס לכמה יסודות בדיני ארבעת המינים ננסה לגלות האם יש להם שורש משמעותי בתורה שבכתב.

חשוב להכין גם את חלק ב, ולקצר לפי הצורך בחלק א.

מקורות לחלק א

(תמצית מחשבותיי בחלק זה סוכמה במאמרי: "חג הסוכות כחג ה'", בספר: "ובחג הסוכות" עמ' 40-33, 71-67. העמ' באמצע עוסקים בראש השנה וביוה"כ"פ. קריאת המאמר היא קיצור דרך - עדיף לראות את המקורות במקורן תחילה)

מבט כללי ומשווה

אנא עיינו במופעים של חג הסוכות בתורה:

- שמות לד, יח-כד
- שמות כג, יב-יז

- ויקרא כג, לג-מד ובמקביל במדבר כט: יב-יג (השוו את מערכת הקרבנות לחגים האחרים)
- דברים, טז, יג-יז
- דברים, לא, ט-יג
- דברים, יא, יז-יח

השוו בין המופעים השונים. התייחסו ל: מהות החג, כינויי השונים והגדרתו, מצוותיו, הרקע בתוכו הוא מופיע, ממד הזמן והמקום, הסגנון וכו' – כפי שהם בכל פרשיה בפני עצמה – ובאופן כללי.

היעזרו במפרשים על אתר – לפי בחירתכם.

הפרשיה בויקרא כג

לאחר העיון המשווה התרכזו בפרשיה בויקרא כג. הרחיבו את המבט לפרק כג כולו ונסו למקם את חג הסוכות בתוך מערכת המועדות כולה – מבחינת הגדרתו, זמנו וציוויו.

מהן השאלות הפרשניות הראשונות שמעלה קריאת פרשיית חג הסוכות בויקרא כג? היעזרו במפרשים להלן, ונסו לחשוב על פתרונות.

- עיינו בספרא אמור פרשה יב: י-יא (להלן), השוו לפי הזמן לסוכה יא ב: "זה הכלל כל דבר...בפסולת גורן ויקב הכתוב מדבר".
- פירושי הרמב"ן והראב"ע שלהלן במקורות על המונח 'שבתון', ובמשפט שניסח ר' יעקב עמדתו בסידורו 'בית יעקב' שלהלן.
- חגיגה ט א במשנה: "מי שלא חג...האחרון של חג". בגמ' שם: "ותנא מייתי לה מהכא...לתשלומין", ושם י ב: "חגיגות...תרבא לחגא אית ליה"

סוכות בנביא

- מלכים א, ח, א-יא.
- זכריה יד, ובמיוחד פסוקים טז-כא.
- נחמיה ח בעיקר מפס' יג.

מקורות לחלק ב – ארבעת המינים בתורה ובחז"ל

נעין בהלכות מרכזיות שנתחדשו בתושבע"פ בדיני ארבעת המינים וננסה להבין את מקורן:

1. דין "שלכם" וההבחנה בין היום הראשון לשאר הימים
2. חובת הנענוע והזיקה בין נטילת לולב להלל

3. מהות הלכות סוכה

4. הלכות חגיגה

הגדרת מצוות 4 המינים: מג א: "דאיתיה מן התורה...יום טוב הראשון בלבד". מא ב במשנה וגמ' עד...נתנו לו במתנה". במאירי שם ד"ה "אמר המאירי יו"ט הראשון". (להלן). (אם יש זמן: השוו למנחות סה ב: "ת"ר וספרתם לכם...ואחד", ובסוף העמ': "רבי יהודה בן בתירא...בכל אדם". ספרי דברים, ראה, פיסקא קלו (להלן), ולמשנה בראש השנה כט ב (משנה ד, א) ולמשנה בכורים א: א-ב). (השלמת הדברים להלן במקורות על 'גזול')

- משנה סוכה: ג, יג, ד, ד-ה.
- לה א: "רבי אומר אל תקרי הדר...זה אתרוג". ירושלמי סוכה ג, ה – שלהלן. מג ב: "איתיביה אביי...משמיה דרבי אלעזר בלולב". מד א: "אמר רב זביד משמיה דרבא...לא עבדינן שבעה זכר למקדש". רמב"ן במלחמות שלהלן.
- **מהות מצוות 4 המינים:** לו ב במשנה ובגמ' עליה עד: ...טללים רעים". תוספתא ראש השנה א, יב; תוספתא סוכה ג, יח. תענית ב ב: "דתניא מאימתי מזכירין...לעולם בלא מים". בתורה: ויקרא כג: יא, כ. ויקרא ז: כט-ל. (אם יש זמן כדאי לראות גם את התוס' בדף לו ב ד"ה: "בהודו" ואת הרמב"ם הל' לולב, פרק ז: ט-י)
- מה א במשנה (ראיתם לעיל), ובגמ': "אמר רבי אבהו מאי קראה...עד קרנות המזבח" (בתחילת מה ב). ריטב"א ט א שלהלן.
- **מהות מצוות סוכה:** ט א במשנה ובגמ' עד: ...אף סוכה לה", רש"י ד"ה "סוכה" והתוס' "מנין" עד: ...הוא דאתא". כז א במשנה ובגמ' עד: ...אי בעי לא אכיל", ובתוס' "תשב" עד...לילות כבימים". בסוף אותו עמוד: "ועוד שאלו כגון אנו...בחולו של מועד", ושם בעמ' ב: "תניא ר' אליעזר...בסוכה אחת". מג א: "וסוכה גופה מנלן...אף כאן ימים ואפילו לילות" (חשוב לעניינו הלימוד העיקרי מימי המילואים)
- **גזול:** הלימוד של רשב"י בסוגייתנו ל א שגזול פסול, ולהלן לב א: "ואמר רבא האי לולבא...ופסול". ותחילת דברי הירושלמי על משנתנו (סוכה ג א) שלהלן.
- רמב"ם מורה נבוכים, ג, מג (להלן).
- ספר החינוך מצווה שכד (להלן)

מקורות מלאים לחלק א

ספרא אמור פרשה יב תחילת פרק יז אות י - יא

(י) ישבו בסוכות, בסוכות של כל דבר, שהיה רבי יהודה אומר והדין נותן שלא תהא סוכה אלא בארבעת המינים, ומה אם לולב שאינו נוהג בלילות כבימים אינו בא אלא בארבעת המינים, סוכה שהיא נוהגת בלילות כבימים אינו דין שלא תהא אלא מארבעת המינים, אמרו לו לרבי יהודה כל דין שאתה דן תחילתו להחמיר וסופו להקל אינו דין, הא אם לא מצא מארבעת המינים ישב לו שלא בסוכה, והכתוב אומר ישבו בסוכות בסוכות של כל דבר.

(יא) וכן עזרא אומר ואשר ישמעו ויעבירו קול בכל (מחניהם ובעריהם) [עריהם] ובירושלם לאמר צאו ההר והביאו עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבות לעשות סוכות ככתוב, למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים, רבי אליעזר אומר סוכות ממש היו, רבי עקיבא אומר בסוכות ענני כבוד היו, בהוציא אותם מארץ מצרים, מלמד שאף הסוכה זכר ליציאת מצרים.

רמב"ן, ויקרא, כג, כד

יהיה לכם שבתון שיהיה יום שביתה לנוח בו ואמרו רבותינו (שבת כד:) שבתון עשה הוא והנה העושה מלאכה ב"ט עובר בלאו ועשה, והשובת בו מקיים עשה ועל דעתם, המועדות כולם הוקשו זה לזה, כי לא נאמר שבתון בחג המצות ולא בעצרת ובמכילתא (בא ט) ראיתי בפרשת החדש, ושמרתם את היום הזה (שמות יב יז) למה נאמר, והלא כבר נאמר כל מלאכה לא יעשה בהם (שם פסוק טז), אין לי אלא דברים שהן משום מלאכה, דברים שהן משום שבות מנין, תלמוד לומר ושמרתם את היום הזה להביא דברים שהן משום שבות יכול אף חולו של מועד יהא אסור משום שבות, והדין נותן, תלמוד לומר ביום הראשון שבתון (להלן כט לט) והנה ידרשו "שבתון" לשבות בו לגמרי אפילו מדברים שאינם מאבות מלאכות ותולדותיהן.

אבן עזרא הפירוש הקצר שמות פרק טז

ולפי דעתי שפי' שבתון שביתה לכם, כי שבת דבק עם השם, על כן יאמר בשבת שבת היא לד'. ובשנת השמיטה שבת בעבור שהיא דומה ליום השבת, כי היא שביעית. גם נקרא צום העשור כן בעבור

היותו בחדש השביעי, והאות שתמצא על סכות ויום תרועה כן בעבור החדש

ר' יעקב עמדון, בית יעקב, לחודש תשרי, שער העין, עלית הפנה.
 "תשרי שביעי לחדשים- דוגמת שבת לימי השבוע- לפיכך כולו קדוש"

מבנה כללי של ויקרא כג

1. כותרת כללית (פסוקים א'-ב').
 2. שבת (פס' ג)
 - ג. כותרת כללית שנייה (ד').
 - ד. פסח, חג המצות, עומר ובכורים - יחדיו
 - ה. יום הזכרון ויום הכיפורים (כ"ג-ל"ב).
 - ו. חג הסוכות א' (ל"ג-ל"ו).
 - ז. סיכום המועדים (ל"ז-ל"ח).
 - ח. חג הסוכות ב', 4 המינים וסוכה
- (ה'-כ"ב).
- (ל"ט-מ"ג).
- ט. העברת הציווי לעם ישראל - חתימה
- אחרונה (מ"ד)

מקורות לחלק ב

בית הבחירה (מאירי) מסכת סוכה דף מא עמוד ב

... אין אדם יוצא ביום ראשון בשל חבריו לא בשאול ולא בגזול וכן אין אחד מוציא את חבריו שהרי דרשו ולקחתם שתהא לקיחה ביד כל אחד ואחד ויש כאן מקום עיון ומה הוצרכנו להביא דבר זה מן

המקרא וכי היכן מצינו מצוה התלויה במעשה כעין נטילת לולב ותפלין וציצית שיהא אחד מוציא את חבריו שאם אמרו בשופר ומגילה ודומיהם הוא מפני שהם תלויים בשמיעה ומ"מ תירצו בה שמאחר שאינו בא אלא לרצות על המים הייתי אומר שיטלוהו בית דין ודיינו בכך לכך הוצרכנו להביאה מן המקרא ושאר כל ימי החג אדם יוצא ידי חובתו בלולבו של חברו אף במקדש שהרי כי כתיב לכם בראשון כתיב:

ספרי דברים פרשת ראה פסקא קלו

(ט) שבעה שבועות תספר לך, בבית דין מנין לכל אחד ואחד תלמוד לומר +שם /ויקרא כג טו+ וספרתם לכם ממחרת השבת כל אחד ואחד.

משנה מסכת ביכורים פרק א

משנה א יש מביאין בכורים וקורין מביאין ולא קורין ויש שאינן מביאין אלו שאינן מביאין הנוטע לתוך שלו והבריק לתוך של יחיד או של רבים וכן המבריק מתוך של יחיד או מתוך של רבים לתוך שלו ... משנה ב מאיזה טעם אינו מביא משום שנאמר (שמות כג) ראשית בכורי אדמתך עד שיהיו כל הגדולין מאדמתך האריסין והחכורות והסקריקון והגזלן אין מביאין מאותו הטעם משום שנאמר ראשית בכורי אדמתך:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת סוכה פרק ג

גמ' כתיב [ויקרא כג מ] פרי עץ הדר. עץ שפריו הדר ועצו הדר אי זה זה אתרוג. אין תימר רימונא פרי הדר ואין עצה הדר אין תימר חרובה עצה הדר ואין פרי הדר אי זה זה אתרוג. הדר א"ר לוי שהוא דר באילנו משנה לחבירתה. אמר רבי תנחומא תירגם עקילס הדר הידור. אילן שהוא גדל על פני המים. תני רשב"י [ויקרא כג מ]

ולקחתם לכם פרי עץ הדר עץ שפריו הדר ועצו הדר. טעם פריו כטעם עצו. טעם עצו כטעם פריו. פריו דומה לעצו עצו דומה לפריו ואי זה זה אתרוג.

רמב"ן מלחמות ה' מסכת סוכה דף טו עמוד א

קא פסיק ותני ל"ש ביום ראשון ול"ש ביום שני דבכל לולב הניטל מה"ת קתני הגזול והיבש פסול בשלמא יבש בעינן הדר דהדר דשמא אתרוג כתיב כל היכא דבעינן אתרוג בעינן הדר

תוספתא מסכת ראש השנה (ליברמן) פרק א הלכה יב

אמ' ר' עקיבא אמרה תורה הבא עומר שעורין בפסח שהו פרק שעורין כדי שתתברך לכם תבואה הבא חטים בכורים בעצרת שהוא פרק אילן כדי שיתברכו עליך פירות אילן הבא ניסוך המים בחג כדי שיתברכו עליך מי גשמים אמרו לפניו מלכיות זכרונות ושופרות מלכיות כדי שתמליכוהו עליהם זכרונות כדי שיבא זכרונכם לטובה לפניו שופרות כדי שתעלה תפלתכם בתרועה לפניו.

חידושי הריטב"א מסכת סוכה דף ט עמוד א

הא דאמרין ההוא מיבעי ליה למעוטי סוכה גזולה. תמיהא מילתא הא למה לי קרא תיפוק ליה דהוה ליה מצוה הבאה בעבירה כדאמרין בקרבן ובלולב, תירצו בתוספות דליכא למימר מצוה הבאה בעבירה אלא בדבר הבא לרצות כקרבן ולולב אבל לא בשאר מצות.

תלמוד ירושלמי מסכת סוכה פרק ג הלכה א

תני רבי חייה [ויקרא כג מ] ולקחתם לכם משלכם ולא הגזול. א"ר לוי זה שהוא נוטל לולב גזול למה הוא דומה לאחד שכיבד את השלטון תמחוי אחד ונמצא משלו. אמרו אי לו לזה שנעשה סניגורו קטיגורו.

מורה נבוכים ג , מג

המצוות הכלולות בקבוצה השמינית הן המצוות שמנינו בספר זמנים. טעמיהן של כולן - למעט מעטות - מבוארים בכתוב. ... ימים טובים (נועדו) כולם לשמחות ולהתכנסויות מענגות ההכרחיות לאדם לרוב. הם גם מועילים להתיידדויות אשר מבקשים שתקרינה בין האנשים בהתאגדויות המדיניות. ויש טעמים לפירוט אותם ימים: עניין הפסח מפורסם. הוא נמשך שבעה ימים מפני שפרק הזמן של שבעה הוא פרק זמן אמצעי בין היום הטבעי וחודש הלבנה.

..... שבועות הוא יום מתן תורה. כדי לכבד ולרומם יום זה סופרים את הימים מן החג הראשון עד אליו, כמו שהמצפה לאדם האהוב עליו ביותר סופר את הימים בשעות. סכות, שכוונתו לשמחה וחדווה, הוא שבעה ימים כדי שיתפרסם הדבר. והוא הבהיר בתורה מדוע הוא בעונה זאת: באספך את מעשיך מן השדה (שמות כ"ג, כלומר, בשעה שפנויים ונחים מן העבודות ההכרחיות. כבר אריסטו ציין בתשיעי מן המידות שכך היה, לדעתם, המקובל בין האומות בזמן הקדום. הוא אמר בזה הלשון: "הזבחים הקדומים וההתכנסויות היו לאחר אסיף הפירות, כאילו הם קורבנות בעבור הפנאי". זה לשונו. כמו כן הישיבה בסוכה באותה תקופה נסבלת. אין חום חזק ולא גשם מטריד.

שני חגים אלה גם יחד, כלומר, סכות ופסח, נותנים דעה ומידה. הדעה בפסח היא זכר אותות מצרים והנצחתם לדורות. והדעה בסכות היא הנצחת אותות המדבר לדורות. המידה היא שיזכור האדם תמיד את ימי המצוקה בימי הרווחה, כדי שתגדל תודתו לאל ותושגנה לו ענווה והכנעה, ויאכל מצה ומרור בפסח כדי שיזכור מה עבר עלינו. כן יצא מהבית וידור בסכות, כמו שעושים האומללים יושבי המדבריות והשממות, כדי שיזכור שכך היה מצבנו לפנינו, כי בסכות הושבתי את בני ישראל [בהוציא אותם מארץ מצרים] (ויקרא כ"ג, 43), ועברנו מזאת לשכון בבתים מקושטים במקום הטוב והפורה ביותר בארץ בחסדי האל

השם לקחת בין ידינו דברים המזכירים אותנו כי כל שמחת לבנו לשמו ולכבודו. והיה מרצונו להיות המזכיר מין המשמח, כמו שהעת עת שמחה, כי צדק כל אמרי פיו, וידוע מצד הטבע כי ארבעה המינין כולם משמחי לב רואיהם.

ולפי הבטחותיו לאבותינו מפני שהיו אנשים שלמים בדעותיהם ובמידותיהם, כלומר, אברהם ויצחק ויעקב, כי גם זה מן הדברים שעליהם סובבת התורה, כלומר שכל טובה שתוענגק ושהוענקה הן רק בזכות אבות, כי הם שמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית י"ח, 19).

מה שספוק יוצא אל חג אחר, כלומר, שמיני עצרת, זה כדי להשלים בו אותן שמחות שאי-אפשר לקיימן בספוק אלא במגורים מְרוּחִים ובמבנים.

לארבעת המינים שבלולב נתנו החכמים ז"ל טעמים כלשהם על דרך הדרשות אשר שיטתן ידועה למי שמבינים את דבריהם. כי הם, לדעתם, בצורת מליצות פיוטיות, ולא (סברו) שזאת משמעות הכתוב.מה שנראה לי באשר לארבעת מינין שבלולב הוא שהם (הבעה של) שמחה וחדווה ביציאתם מהמדבר שהיה לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ומים אין לשתות (במדבר כ', 5) אל מקומות עצי פרי ונהרות. לכן נלקחו, בתור אָזְכּוֹר לזאת, הפרי היפה ביותר שבהם ו(הצמח) בעל הריח הטוב ביותר שבהם ו(הצמח) בעל העלים היפים ביותר וגם הצמח היפה ביותר, כלומר, ערבי נחל. בארבעת מינין אלה מצטרפים שלושה דברים: האחד, שהם מצויים הרבה בארץ ישראל באותה עונה והם בהישג ידו של כל אחד. השני, שהם יפים ביותר למראה ורעננים, וחלקם - אתרוג והדס - נותנים ריח טוב. אבל ללולב ולערבה אין ריח רע ולא ניחוח. העניין השלישי הוא שהם מתמידים ברעננותם במשך שבעה ימים, דבר שאינו מתאפשר באפרסקים, רימונים, חבושים, אגסים והדומים להם.

ספר החינוך מצוה שכד

וכמו כן מצות הלולב עם שלשת מיניו מזה השורש היא, לפי שימי החג הם ימי שמחה גדולה לישראל, כי הוא עת אסיפת התבואות ופירות האילן בבית, ואז ישמחו בני אדם שמחה רבה, ומפני כן נקרא חג האסיף, וצוה האל לעמו לעשות לפניו חג באותו העת, לזכותם להיות עיקר השמחה לשמו. ובהיות השמחה מושכת החומר הרבה ומשכחת ממנו יראת אלהים בעת ההיא, ציונו